

Võlusõnad

„Ma ei karda, ma ei karda üldse” piiksub üks pisike jänese poeg, kes ei taha magama jääda. Ma küll ei ole kokku loendanud, mitu korda olen seda lugu lugenud, ent ilmselt mõned korrad vähem kui J. Oro „Muna”. Raamatauriulilt raamatut võttes saab paraku ainult tellimusi täita. Kuigi teoseid on riiulis üksjagu, valitakse nädalapäevad enamasti ikka sama teos.

Olen varasematel aastatel käsitlenud muinasjuttude vajalikkust ja kasutamist koolis. Kuid nüüd, tegeledes väikelaste ja eelkooliealistega, tekib aga rida uusi küsimusi, millele ükski minu varasematest ettekannetest vastata ei suuda. Täna keskendun lugude jutustamise tähtsusele ja metoodikale. Lisaks pärimuslikele ja kunstmuinasjuttudele tuleb kõne alla ka autoriloomingu nii realistlik kui ka muinasjutusugemeline fiktsioon. Seega hoidun täna žanrilisest liigitusest ja palun ka kuulajail sellele mitte keskenduda. Nagu öeldud suuname oma tähelepanu lugude tähtsusele.

Raamatust lapsele – kas jutustada või ette lugeda?

Mitmed lastekirjandusteoreetikud, pedagoogid ja rahvaloomingu kogujad väidavad, et ettelugemisele peaks eelistama nende vahetut jutustamist. Nende seas nii Bruno Bettelheim ja kodumaine Toivi Niiberg, Rudolf Steiner ja lasteaiaõpetaja Heli Kudu, vennad Grimmid ja Kreutzwald ning veel mitmed teised.

Muinasjutud jagunevad tekkepõhiselt rahva- ja kunstmuinasjuttudeks (Lastekirjanduse sõnastik, 2006). Rahvamuinasjuttudele on omane suuline levik ning enamus neist on viimastel sajanditel kogujate poolt üles kirjutatud. Üles kirjutatud lugude jutustamisega kutsuksime traditsiooni uuesti ellu. Kunst- ehk autorimuinasjuttudele ja lugudele on omane jällegi kirjalik levik ning lugude lugemine oleks autentne viis nende edastamiseks.

- Kas aga kuulaja seisukohalt on autentsus oluline?
- Kas oluline on autori sõnadevalik ja sõnajärg?

Jätan need küsimused hetkel õhku. Küll aga mainin, et nii Bettelheim (2007) kui Niiberg (2009) ütlevad, et muinasjuttu lugedes peab seda loetama emotsionaalse sidususega lapse ja muinasloo vahel. Empaatiaga selle vastu, mida lugu võiks lapsele tähendada. Kuigi muinasjuttudele kehtib

sama nõue, võimaldab jutustamine olla tähelepanelikum kuulaja suhtes, sest me saame teda loo rääkimise ajal vaadelda.

Ent looga emotsionaalse seotuse kõrval toovad logopeedid Marika Padrik ja Merit Hallap (2016) oma uuringule toetudes välja, et vaid kolmandik 5-6aastastest lastest oskab jutustada nii, et kuulaja, kes lugu ei tea, saab sündmustest tervikpildi. Nende hinnangul on kehva jutustamisoskuse oluliseks põhjuseks muutunud igapäevaelu, kus ka täiskaksvanud ei räägi enam üksteisele lugusid ning lastega jutlemiseks ja arutlemiseks kas ei jää või ei võeta aega. Ning samuti on endiselt hääbuv ka jutustamise kunst. Padrik kirjutab:

Tegelikult kasvatamegi lapsi lugude mitte käskude ja keeldude kaudu.

Elu ongi lugu. Kuidas me oskame lugusid märgata ning elu lugude keelde panna?

Kas meie loost saadakse aru?

Milleks siis meile illustratsioon?

Jutustamise teeb aga keeruliseks tõsiasi, et suurem osa lasteraamatuist on niivõrd kaunilt illustreeritud, et teose mittenäitamine tundub lausa kuritegu. „Lastekirjanduse sõnastiku” (2006) kohaselt on illustratsiooni ülesanne selgitada, toetada, rikastada ja visualiseerida lugu, anda tegelastele nägusid ning soodustada emotsiooni tekkimist. Kuigi Carlgren (1992) väidab, et laste kujutusvõime on niivõrd piiritu ning illustratsioonide nägemine loo kuulamise ajal on ebavajalik, võime pikemalt mõtlemata leida hulga põhjusi, miks on illustratsioon lastekirjandusteose vaieldamatu osa.

Esiteks on tõstab hea illustratsioon kirjandusteose kunstilist väärtust ja lasteraamat võiks olla nii ilus, et juba pelgalt piltide pärast tahaks raamatu kätte võtta. Ja tõesti väikeseid lapsed tunnevad minimaalset huvi ema-isa ilukirjandusliku lektüüri vastu, küll aga ajalehed on täitsa loetavad.

Head pildid räägivad ka ise loo, nii et lapsel on võimalik ka pilte vaadeldes varem loetud lugu uuesti kogeda. Mis tähendab, et nad saavad varem loetud raamatuga olles omaette olla. Antud juhul tõstan ma esile Vive Tolli illustratsioonid „Karu-aabitsas”. Ka kolmeaastane laps suudab iga pildi juures eakohaselt paari lausega loo tuuma sõnastada. Heljo Männi selge narratiiviga lühikesed lood on suurepärase materjal esimeseks ümberjutustamise harjutuseks.

Kui juba õpetamise juurde jõudsimel, siis detailne illustratsioon annab võimaluse õppida uusi sõnu ja neid ka kinnistada. Kui ühel suvel näeb laps lepatriinut, siis läheb ju järgmiseks suveks meelestki, mis loomake see selline on. Aga vahepeal saab ikka Vive Tolli joonistatud pildilt üle vaadata, milline loomake ta on. Nimi on tal ka ikka keeruline „Lepatiirnu”.

Illustratsiooni teeb aga ohtlikuks tõsiasi, et pilti vaaadates ja samal ajal lugu kuulates, ei pea lapse fantaasia eriti palju tööd tegema. Teisisõnu võetakse lapselt vajadus ja võimalus lugu fantaasiapiltides ehk pildikeeles läbi elada ning pildikeele olulisusel soovin ma pikemalt peatuda just muinasjuttudest rääkides.

Muinasjuttude pildikeel

Lastele meeldib muinasjuttude pildikeel, sest nad suudavad seda koheselt mõista. Muinasjuttude pildikeel räägib ühe inimese isiklikust arengust, inimeseks saamisest ja inimeseks olemisest üleüldiselt. Muinasjutud justkui tõstaksid meie ette peegli, kust võime ennast ise ära tunda. Laps võtab piltide vahendusel omaks selle, mida ta lapsinimesena hetkel läbi teeb ja ka selle, mida ta veel teha saaks. Nagu ütleb Bettelheim: „*Muinasjuttude ülesandeks ei ole anda kasulikku informatsiooni välisilmast, vaid sisemistest probleemidest, millega üksikisik kimpus on.*”

Võib väita, et iga sündmuspaik, maastikuvorm, sündmus, tegelane ja amet käsitleb üht kindlat aspekti inimese sisemaailmas. Ralf Drechsel (2005) toob näiteid tegelaste tähendusest: *Kuningas* ja *Prints* esitlevad hingelist rikkust ja selle reguleerimist. *Kuninganna* ja *Printsess* kõnetavad inimese hinge tugevust katsumustele vastu seista. *Kuri Võõrasema* paneb meid läbi elama kõike mürgist oma hinges, mida peame läbi töötama.

Kui vaatleme seda käitlust eesti muinasjuttude näitel, siis lisaks printsilugudele on meil lood noorimast vennast, Kaval-Antsust ja printsessilike katsumuste vastu võitlevad ikka vaeslapsed olgu siis käsikiviga või ilma. Lisaks võõrasemale on meil ka vanakurat, kellega vaprad rinda pistavad.

Kurjusega toimetulek ja ümberkäimine on muinasjuttude keskne teema. Kurjust aktsepteeritakse kurtmata. Headus ja head arenevad vaid tänu kurjusele, kurjusest pole muutumine võimalik. Vaid läbi vaprate kannatuste ja julge vastuhaku pääseb headus võimule ja muinasjut lõppeb õnnelikult, ehk õigemini öeldult õiglaselt (Drechsel, 2005).

Kui me tahaksime mõne sõnaga väljendada muinasjuttude sisu, siis oleks see inimese püüdlus vabaduse poole, tema soov olla hea ja julge. Aspekt, mis lugejat antud loo puhul kõige enam kõnetab on väga individuaalne. Tagasijutustamise puhul, ei räägi kaks last kunagi lugu ühtmoodi. Ent muinasjutu põhimotiivid – õiglus, võitmatuse, julgus, rüütellikkus, kaastunne, truudus ja ausus – kõnetavad kõiki kuulajaid. Muinasjutud on täis enneolematuid seiklusi ja olukordi, millega inimene kokku puutub ning kus tuleb ilmsiks tema leidlikkus ja tähelepanelikkus, tema usk iseendasse ja inimlikkus. Headuse triumf on alustala eneseusalduse tekkeks – kõikide raskuste trotsiks, me siiski õnnestume. Ning sealjuures süvendab õnnelik lõpp usku maailma – heasüdamlikke aidatakse ja headus võidab kurjuse.

Lugude korduv esitamine

Lugude jutustamise metoodikast olen varasemalt rääkinud vaid ühest aspektist ning piiratud teadmistega. See oli kuus aastat tagasi kui suutsin lugude korduva esitamise vajalikkust põhjendada vaid ühe argumendiga. Rääkisin sangarliku seitsmenda kitsetalle näitel, ning väitsin, et loo korduval kuulamisel tegeleb laps oma hirmude üle võidu saamisega. Nii võib see olla ka setomaise muinasjutu „Jutt kitsesest paari pojakesega” puhul. Küll aga paljude teiste muinaslugude ja juttude puhul ei saa põhjuseks tuua lapse vajadust enda hirmudega võidelda. Eks ole ju?! Väike Aino, kellelt muna varastatakse, ei karda tegelikult midagi, on teine lihtsalt õnnetu. Aga oi kui palju ma olen seda lugu lugenud. Olgu siis minu varasem ettekanne hea näide sellest, et teoreetiline teadmise piiratusest saame aru alles praktiseerides.

Nüüd parandan varasemad puudused ja toon varem esitatu kõrval välja muinasjutulised seitse põhjendust, miks peaks väikelastele muinasjutte ja kvaliteetset lastekirjandust esitama korduvalt õhtust õhtusse ning vahel ka väga pika aja vältel, kui nad seda paluvad.

1. kujutluspiltide loomisvõime areneb ning ühe kindla muinasjutu esmane lünklik kujutluspilt täiendub iga kuulumiskorraga;
2. areneb kõnerütmi tajus ja kasvab sõnavara, kujuneb kõne ja lausemoodustus;
3. lapsel tekib looga tugev emotsionaalne side;
4. tekib tajus tervikust, terve lugu saab selgeks;
5. eduelamus, laps teab lugu nii hästi, et suudab vanemale järgmist sündmust ette öelda, loetava teksti puhul ka lugemisvigu parandada;
6. tajus, et asjad on alati põhjalikud ja lõpetatud;
7. läbi korduste ja korduva tegevuse kujuneb tahe, mis on aluseks motivatsioonile ja moraalile (Glöckler, 1993).

Natale (2011) väidab: mida kauem suudab laps elada ühes loos ja mida rohkem on seda korratud, seda suurem on väljakutse lapse vaimsetele ja emotsionaalsetele võimetele. Kuigi vanematele võib tunduda, et laps on nõ kinni kiilunud ja pole aldis uuendustele, on lapse nõuet vaja julgustada.

Kuidas lugu jutustada?

Muinasjuttude objektiivseks edasiandmiseks on Drechseli (2005) sõnul soovituslik oma isiklik kogemus ja moraaliihalus tagaplaanile jätta ning proovida mitte dramatiseerida, jutustada ennekõike selgelt ja võimalikult eepiliselt. Natale (2011) pöörab tähelepanu, et täishäälikud kannava emotsioone ning seetõttu peab jutustades hoiduma täishäälikute rõhutamisest. Teadupoolest

väljendab häälik A imestust (vAAta versus vaata), O üllatust, U hirmu, E piiri isiku ja maailma vahel, I eneseteadvus (sõna EI võtab selgelt mõlema hääliku jõud kokku tõustes enesetadvusest piiriks maailmaga), Õ teatud aukartus, võib sisaldada ka kerget hirmuvarjundit ning suukoopas ettepoole tooduna pigem rõõmsat imestust.

Mõttest, et vokaale ei peaks rõhutama, ei tohi järeldada, nagu peaks konsonante rõhutama hakkama - selle tulemuseks oleks dramaatiline kõne, mis pole muinasjutu puhul sugugi eesmärk. Sõnade emotsionaalse tähenduse rõhutamine ning dramatiseerimine võib tekitada lapses liigset hirmu ning seeläbi väheneb loo tõelise mõtte tajumine.

Natale (2011) sõnul kipuvad täiskasvanud arvama, et lapsed vajavad dramaatilist tooni ja häält, et lugu neid haaraks, kuid väikesed lapsed on võimelised täielikult keskenduma ka loole, mida jutusatakse vaikes ja lõõgastunud keskkonnas, vaiksel ja rahulikul toonil ning võimalikult eepiliselt.

Kunstilisele kõnekujundusele keskendunud pedagoog ja vene keele filoloog Külli Volmer kirjeldab eepilist jutustamisviisi järgnevalt: eepiline jutustamine on üksikasjalik, rahulik ja võimalikult objektiivne viis sündmustiku edastamiseks; jutustaja oleks nagu erapooletu kõrvaltvaatleja (näiteks kasutab seda kõneviisi waldorfkooli klassiõpetaja, kui lapsed on emotsionaalselt konfliktolukorra ära kirjeldanud, kokkuvõtte tegemiseks). Eepilisel jutustajal on alati AEGA, sestap on eepika tänapäeval ka haruldus ning Volmeri hinnangul oleks paljude kaasaja hädade mõjus teraapia just jutustamisteraapia. Eepiline jutustaja annab ka kõige õudsemaid muinasjuttudes ettetulevaid kohti edasi ümara rahuga, see kehtib ERITI väikelaste puhul. Kui jutustaja küünib oma hääle juhtimiseni, siis on teretulnud, kui tema n-õ igapäevahäääl omandab eepilise dimensiooni. Selle tarvis head konsonantide harjutused, trohheuse rütmi harjutused, suukoopa tunnetamise harjutused.

Muinasjutu jutustamiseks on oluline ettevalimustus. Lapsed panevad tähele iga sõna. Mida hoolsam on ettevalmistus, seda kvaliteetsem kõne jõuab kuulajani ning seda täiuslikum on kujutluspilt (Selzak-Schindler). Ainult ettevalmistatud jutustus võimaldab teha valikuid sõnakasutuses ja mõelda lauseehitusele. Küllap olete isegi tähele pannud, et ka mõne elulise toreda juhtumi korduval rääkimisel, muutub lugu esiteks kaunimaks ja teiseks iseendale armsamaks. Sest nagu ka korduval kuulamisel suureneb ka korduval jutustamisel emotsionaalne seotus, ning see, mida me jutustame saab päris meie omaks.

Siinkohal vastan ka neile küsimustele, mis sai enne õhku jäetud.

- Kas aga kuulaja seisukohalt on autentsus oluline? Sugugi mitte. Autentne esitus on oluline autorile ja täiskasvanule, kes lugu edasi kannab. Lugu ümber jutustades on meil võimalik kas jutustada autentsuspüüdlusega või jutustada loo ainesele toetudes.

- Kas oluline on autori sõnadevalik ja sõnajärg? Sellele küsimusele ma tegelikult juba vastasin. Oluline on mõtestatud ja teadvustatud kõne, mis on rikas sõnavaralt ja igas mõttes kaunis keeles.

Eakohase lugemismaterjali valimine Natale (2011) järgi

Selle kõrval kuidas jutustada on aga pisut olulisem, mida jutustada. Kui muinasjuttude ealiseks ajaks loetakse tinglikult neljas kuni seitsmes eluaasta, ei tähenda see seda, et kõiktahes muinasjutud sellel eluperioodil sobivad on. Vaatleme, milline lektüür varases lapsepõlves võiks sobivaim olla.

Kolmanda eluaastani on eakohased lihtsad lookesed igapäevaelust ja loodusest. Kosutavaimad on ema-isa enda välja mõeldud lood. Näiteks väikesest poisist, kes ühel päeval pani mantli selga, mütsi pähe, saapad jalga ja kindad kätte ning läks isaga koos metsa. Mets on tore, sealt võib leida kukeseeni, puuraidureid, mõne kitsekese. Aga selles vanuses lapsed ei leia metsast sortse, metsakolle ega draakoneid. Omalt poolt lisan, et jutustaja peab enesele aru andma, kas ta jutustab realistlikku lookest või muinasjuttu, nõnda nagu lastekirjanikki seda teeb. Muuseas muinasjutus astuvad draakonitega silmitsi ikka printsid, mitte väikesed poisid.

Looduslookeste puhul on antud vanuses laste puhul oluline, et ülistatakse elu ja loodusest räägitakse kui kaitsjast ja varjuandjast. Näiteks looke pisikesest äsjakoorunud tibust, kes leiab oma ema ja sooja pesa. Eesti lastekirjanduse J. Oro „Munaga” võivad esimesed tutvused sündida just selles eas. Loo sügavama moraalini jõutakse ilmslet alles eelkoolieas.

Muinasjuttudest on Grimmide ülestäheldatud „Magus puder” midagi iseäralikult ideaalset. Pott, mis on nii küllastunult täis, keeb üle, sest keetjal pole seda ühte sõna, mis lõpetaks keemise. Kõlab nagu ühe kahe-kolmeaastase lapse kirjeldus, lapse kes ikka aeg-ajalt üle keeb, sest õiget sõna ei ole.

Almon (s.a) peab sobivaks ka nõ järjestikulise tegevuse jutustusi. Näiteks vene muinasjuttu naerist, mida taat, eit, lapselaps ja koduloomad kuni hiireni välja proovivad maamullast kätte saada.

Neljaaastased võiksid naudinguga asuda kuulama muinasjutte. Eelistatud on loomamuinasjutud ja printside-printsesside lood. Just eelnevat draakonivõitlust näidet silmas pidades. Kujutlegem hetkeks Ellen Niidu unetu jänesepoja loo peategelaseks ühte pisikest tüdrukut, keda ema ähvardab rebase, hundi ja karuga (kolme võõraga), kellest üks tirib kõrvust, teine teeb esimesed triibulised ja kolmas kütab seljagi kuumaks. See ei lähe ju mitte.

Viieaastased ootavad juba pikemat jutustust, kus kurjus võtab inimese kuju. Kurja nõia kirjeldamisel peab olema napisõnaline, muidu võib ühel päeval tänaval kongus ninaga naine vastu tulla, keda paratamatult nõiaaks peetakse.

Eelkooliealised on aga valmis muinasjuttudes elava kurjusega silmitsi seisma. Siina võib tuua näiteks muinasjutu Hansust ja Gretest. Kui me esitaksime seda lugu kolmeaastasele lapsele, ei läheks ta ilmselt kunagi isaga metsa. Koolieelik, saab aru, et jutt ei ole temast ja varasema lugemuse põhjal ta teab, et lugu lõppeb kindlasti hästi, mis siis, et nõid on hirmus kole ja tahab Hansu ära süüa.

Kokkuvõtteks

Lugemine sarnaneb nii mõneski mõttes söömisega, miks teda muidu vaimutoiduks nimetakse. Ka näpunäited, mida jagatakse toitumiseks on lugemise puhul samad: tervislikkus (eakohasus ja kvaliteet), vaheldusrikkus (nii pärimus kui autorilooming, nii jutustatult kui loetult), paremini maitseb ilus toit ja miks ka mitte lugeda kolm korda päevas kahe vahepalaga.

Kasutatud kirjandus:

Almon, J. (s.a). *Choosing Fairy Tales for Different Ages*. Külastatud aadressil: <https://www.waldorflibrary.org/articles/977-choosing-fairy-tales-for-different-ages>

Bettelheim, B. (2007). *Muinasjuttude võlujõud. Muinasjuttude tähtsus ja tähendus*. Tartu: Atlex

Carlgren, F. (1992). *Vabaduskasvatus. Rudolf Steineri pedagoogika*. Eesti õppekirjanduse keskus.

Drechsel, R. (2005). *Märchen als Grundlage der Urteilsfähigkeit*.

Hallap, M., Padrik, M. (2016). Logopeedilt õpetajale: mida peaks teadma laste jutustamisoskuse arendamisest? Külastatud aadressil: <https://opleht.ee/2016/12/logopeedilt-opetajale-mida-peaks-teadma-laste-jutustamisoskuse-arendamisest/>

Lastekirjanduse sõnastik (2006). Tallinn: Lastekirjanduse Teabekeskus.

Rand, M. (2013).

Natale, C. (2011). *Fairy Tales in Waldorf Education*. Külastatud lehel: <http://thewonderofchildhood.com/2011/02/fairy-tales-with-christine-natale/>

Niiberg, T., Metspalu, A., Linnas, M. (2009) *Muinasjutt lapse arendaja ning lohutajana*. Atlex

Slezak-Schindler, Christa (1978). *Künstlerisches Sprechen im Schulalter*. Stuttgart.